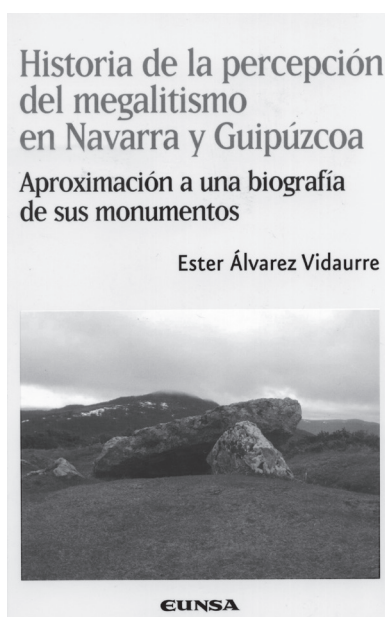

social són indestriables. Un home com ell, compromès amb el seu temps i conscient que la institucionalització de l'arqueologia era indispensable per al seu desenvolupament científic, no ignorava els avantatges d'assumir determinades posicions i responsabilitats per a aconseguir-ho. Però sembla molt simple presentar un Bosch pragmàtic, quasi cínic, a qui no importa res més que allò que afectava els seus interessos o que va entrar en política per a fomentar la creació d'un museu d'arqueologia desglossat del Museu d'Art, per més que aquesta imatge semblin avalar-la afirmacions del seu propi fill Carles o d'en Lluís Pericot. Tampoc no s'entén gaire el darrer capítol del llibre, "El mite del resistent antifranquista (1970-1974)", amb un títol tant gratuït com injustificat. Res del que ve a continuació té a veure amb l'enunciat, si el que lector espera són narracions fabuloses contraposades a la vida real. En realitat, es barregen episodis dels darrers anys de la seva vida, l'acceptació i els intents d'assimilació per part del tardofranquisme espanyol i català i referències a les idees polítiques conservadores del vell liberal, sigui sobre els anarquistes, els comunistes i comunistoides, les revoltes estudiantils o la matança de la plaça de les Tres Cultures de 1968, però res que qüestionï les conviccions republicanes i antifranquistes de qui es negà sempre a tornar a Espanya en vida del dictador i es convertí en el darrer amnistiats dels exiliats (govern de José María Aznar en 1995).

Emili Junyent
Universitat de Lleida
ejunyent@historia.udl.cat

Álvarez Vidaurre, Ester (2011). *Historia de la percepción del megalitismo en Navarra y Guipúzcoa. Aproximación a una biografía de sus monumentos*. Ediciones Universidad de Navarra, S.A. (EUNSA). Pamplona. 369 págs. + 1 anexo. ISBN: 978-84-313-2778-1.

El llibre constitueix una versió parcial de la tesi doctoral de l'autora, defensada a la Universitat de Navarra l'any 2007 i dirigida per la Dra. María Amor Beguiristain. S'estructura en dos capítols: el primer, més extens, se centra en la "Reutilización física de los monumentos"; el segon, en "La consideración actual del megalitismo". Es completa amb unes conclusions i els corresponents índexs de les fonts documentals utilitzades, bibliografia, mapes, noms i matèries. Clou l'obra una extensa taula sintètica amb més de 1.500 jaciments, que recull tots els megàlits, menhirs i grans tombes existents en l'àrea estudiada (alguns agrupats en una sola fitxa), assenyalant els que han estat objecte de reutilitzacions, retinguts en el treball. Representa una tercera part i escaig del total.

L'enfocament del treball és sens dubte molt interessant i constitueix una innovadora aportació en el context dels estudis sobre megalitisme peninsular. Com la mateixa autora assenyalava, les bases teòriques de partida es fonamenten en el constructivisme aplicat a la fenomenologia del paisatge i en la teoria de la percepció literària, desenvolupades especialment en l'àmbit anglosaxó a partir d'investigadors com Richard Bradley o Cornelius Holtorf (autor al qual es remet amb insistència), i a la península per Marcos Martín-Torres, entre altres. Es pretén, en definitiva, una consideració del megalitisme que descarta l'anàlisi tradicional estrictament arqueològica dels monuments, i se centra en la percepció que al llarg dels temps n'han tingut les diferents comunitats, palesa en els múltiples tipus de reutilitzacions als quals han estat sotmesos. Es construeix d'aquesta manera una "biografia" de cada megàlit, en la línia del que es coneix com la *life-history* o *reception-history*.

Com indica el títol, l'estudi se centra en les províncies de Navarra i Guipúscoa, la qual cosa mutila una visió geogràficament més coherent del conjunt de la vall de l'Ebre i els Pirineus occidentals, però que es justifica pel gran volum d'informació ja existent en aquestes zones i la impossibilitat d'abastar les àrees properes en el marc temporal que exigeix la realització d'una tesi doctoral, així com pel major coneixement d'aquestes àrees de l'autora, fet que ella mateixa explica.

Val a dir, no obstant això, que els estudis anteriors similars existents en la bibliografia arqueològica eren generalment de caràcter monogràfic o referits a petits conjunts de monuments i normalment centrats en reutilitzacions puntuals durant un període determinat. En aquest sentit, és el primer treball que afronta aquesta problemàtica des d'una perspectiva diacrònica, des de la Prehistòria recent fins a l'actualitat, i en un espai geogràfic tan extens.

Metodològicament, l'autora desenvolupa en la seva recerca una aproximació interdisciplinària del màxim interès, que combina les dades arqueològiques, bibliografia teòrica especialitzada, bibliografia de les diferents èpoques històriques, arxivística, etnologia i l'anàlisi de l'ús actual dels monuments a partir del seu tractament en el mitjà de comunicació, la seva gestió i difusió cultural, així com enquestes orals a visitants dels jaciments.

En el primer capítol, el recull de les reutilitzacions s'estructura en quatre blocs: la Prehistòria recent,

l'antiguitat clàssica, l'edat mitjana i l'edat moderna fins al segle XIX.

La presentació dels jaciments s'efectua en forma de fitxa sintètica on es recullen les intervencions efectuades, el nombre de sebollits, les datacions absolutes (si existeixen) sense calibrar i una relació dels materials apareguts.

Pel que respecta a la Prehistòria, es constata que es coneixen un total de 984 jaciments, dels quals només 159 han estat excavats (16%). Es retenen en aquesta primera aproximació els dolmens i els túmuls.

L'estudi s'endega amb el que l'autora anomena "fenomen" campaniforme. El treball eludeix qualsevol debat sobre la periodització del megalitisme i, seguint bàsicament les propostes d'Àngel Armendáriz i Teresa Andrés, considera que la seva aparició es produeix durant la segona meitat del IV mil·lenni (neolític avançat), que vers el 2500 aC (transició al calcolític) es constata una aturada en la construcció dels megàlits i apareixen nous tipus, i que entre el 2000 aC i el 1800 aC (calcolític ple) es desenvolupa la fase campaniforme. Aparentment, durant aquest moment no existeix en el País Basc i Navarra cap indici de noves construccions megalítiques, per la qual cosa la presència de materials campaniformes s'associa amb reutilitzacions de tombes ja existents. Aquest fenomen, tot i que el debat està latent, contrasta amb les evidències contràries tant a Europa com a la resta de la Península.

S'analitzen un total de 29 casos i es recullen alguns exemples puntuals en zones properes (Àlaba, la Rioja, Pirineus atlàntics, Osca), sense cap referència als casos catalans. Pel que respecta a les interpretacions, l'autora es remet a les propostes existents en la bibliografia peninsular. S'inclina per considerar que no es tracta d'una pràctica intrusiva i que en definitiva la seva reutilització palesa una transformació del ritual funerari primitiu (ara amb tendència cap a l'enterrament individual) amb un contingut simbòlic diferent. Així doncs, els enterraments campaniformes cal llegir-los en clau d'un incipient procés de jerarquització social en què el tractament del difunt acompanyat d'aixovars és més important que la mateixa tomba. El fet que alguns "personatges" siguin enterrats en un megàlit podria significar també una voluntat de reivindicar un vincle amb llinatges ancestrals com a forma de legitimació del poder. És el que Brian Hayden ha anomenat "genealogies fictícies", tal com remarca l'autora.

Durant l'edat del bronze, els exemples de reutilitzacions es redueixen a dotze casos, alguns d'ells dubtosos i sense enterrament. La lectura d'aquestes freqüentacions esporàdiques, de les quals el treball recull paral·lels provinents del conjunt de la península, en un context en el qual les pràctiques funeràries (coves, fosses...) presenten una gran variabilitat, s'efectua seguint els paràmetres de tipus social de la fase anterior, afegint-hi una nova possibilitat. La investigadora no exclou, considerant la proposta de Germán Delibes referida als enterraments de la Mesa de d'aquesta època, que puguin tractar-se de dipòsits votius. Malauradament, el registre arqueològic de

què disposa no li permet pronunciar-se sobre el seu caràcter funerari o votiu. El mateix succeeix pel que respecta als tres exemples que presenta, pertanyents a l'edat del ferro.

Quant a l'antiguitat clàssica, recull també tres casos més amb presència de materials romans. Davant la impossibilitat d'interpretar el seu significat dins o a les rodalies dels dolmens, l'autora se centra a recordar que en diferents indrets de la península i França el fenomen de la freqüentació dels megàlits en època romana també es produeix, i destaca que ocasionalment s'utilitzen tant amb caràcter sagrat (tombes, possibles santuaris...) com habitacional.

L'edat mitjana és un dels apartats més treballats, tot i que les restes de materials medievals existents són escadusseres i amb contextos poc definits. No obstant això, l'autora posa esment a remarcar que durant aquest període, tant a la península com a Europa, s'han produït encara reutilitzacions funeràries de megàlits. Analitza també la nova percepció que el cristianisme va comportar respecte aquests monuments, començant pel treball pioner de Glyn Daniel.

El procés d'apropiació dels símbols pagans per la nova religió s'efectuà de múltiples maneres: destrucció, assimilació mitjançant la superposició de noves esglésies o construcció a les rodalies i també amb l'apropiació física directa que comporta el gravat o escultura de creus en alguns menhirs o lloses. Recull igualment la influència que el cristianisme va tenir en la toponímia que ha perdurat fins avui de molts d'aquests monuments, vinculada a noms de verges i sants o al diable.

Incideix especialment en la funció històrica de megàlits i menhirs com a fites territorials: "megalitos de término". Aquí efectua una intensa recerca basada en les fons documentals (diplomàtica i arxivística) per arribar a la conclusió que, si bé actualment alguns megàlits coincideixen amb marques territorials entre propietats, termes municipals o fronteres, aquesta funció està poc definida durant èpoques anteriors en les fonts escrites, contràriament als resultats que Marcos Martín-Torres obté a Galícia.

Clou aquest primer capítol un recull dels usos més pragmàtics dels megàlits en època moderna i el segle XIX. Es valora així el seu reaprofitament en les feines del camp (cabanes de pastor o magatzems agrícoles), com a pedreres, emplaçaments cinegètics (colomars) i de cacera i fins i tot com a emplaçaments bèl·lics. Finalment, s'analitzen els motius i agents que han provocat la destrucció parcial o total dels monuments; des de les tasques agrícoles i forestals o la construcció d'infraestructures, fins a les accions de clandestins i actuacions vandàliques. Se'n remarca també la funció puntual com a llocs de reunió pastoral (cas del dolmen de Belabarce, Isaba, Navarra) o per a l'emplaçament de punts geodèsics.

La segona part del llibre, menys extensa, se centra en el tractament del megalitisme per part de la societat contemporània. Es presenta, primer que res, la sensibilització que el fenomen ha experimentat per part de l'administració, reflectida en els diferents tipus de protecció establerts per les lleis del

Patrimoni Cultural Basc i del Patrimoni Cultural de Navarra. S'indica també la seva presència ocasional en la pintura, la literatura o la música com a font d'inspiració artística. Es recullen, sense presentar-les, algunes iniciatives en l'àmbit de l'educació orientades a estudiants de primària i de batxillerat o la seva presència igualment esporàdica en la publicitat, el màrqueting i el disseny.

Es fa menció d'interpretacions recents de caire astronòmic com la proposta de Luis Ochoa de Zabaleza, referint-se als cromlecs pirinencs en tant que representacions de constel·lacions o el seu ús "alternatiu" per efectuar cerimònies d'enterrament, vinculades d'alguna manera al context esotèric de l'indret.

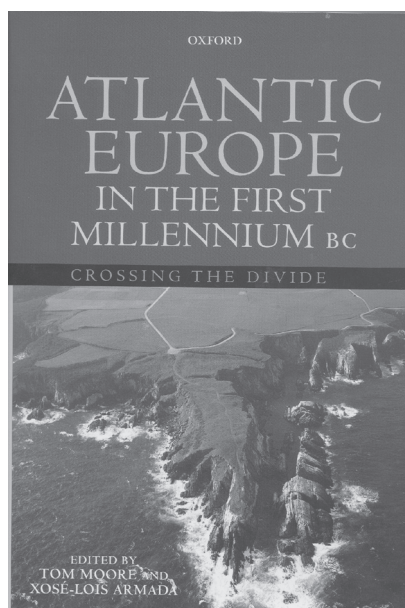
Finalment, es valoren sintèticament els resultats de diferents enquestes realitzades durant els mesos d'estiu de 2004 a 2006 al públic visitant, centrades en la seva percepció dels diferents megàlits.

En definitiva, el treball aconsegueix l'objectiu inicial de presentar una "biografia" dels megàlits a partir de les seves reutilitzacions físiques, analitzades de forma diacrònica. És una llàstima que la segona part de la tesi, centrada en les tesis i reinterpretacions, no hagi estat publicada. També s'ha de lamentar l'absència d'il·lustracions en la publicació, segurament per imperatius editorials.

En qualsevol cas, reflecteix un rigorós i immens treball de recerca i constituirà un referent pel que fa a "l'arqueologia de la percepció".

Joan B. López
Universitat de Lleida
joanlopez@historia.udl.cat

Moore, Tom y Armada, Xosé-Lois (eds.) (2010). *Atlantic Europe in the First Millennium BC: Crossing the divide*. Oxford University Press. Oxford. xxvii + 690 págs. ISBN: 978-0-19-956795-9.

El libro conduce al lector por la Europa atlántica del I milenio a.C., aquí definida por los editores como los territorios correspondientes a Irlanda, Inglaterra, Francia, España y Portugal. El lector se siente confortable y seguro en este viaje, por la perfecta sintonía que encuentra entre la forma y el contenido de una obra merecedora de un lugar indiscutible en las bibliotecas universitarias, centros de investigación e institutos especializados. Investigadores y estudiantes tienen a su disposición una síntesis actualizada y multifaceteda sobre algunas de las principales problemáticas y líneas de investigación que, local, regional o transversalmente, constituyen el centro de la construcción actual del conocimiento sobre el milenio que antecedió a nuestra era.

Como objeto, es un libro consistente, de tapa dura, bien ejecutado, que soporta debidamente las más de 700 páginas que le dan cuerpo. En términos gráficos, es igualmente adecuado, desde el formato y *layout*, hasta los capítulos profusamente ilustrados, es cierto que en blanco y negro, con mapas, gráficos, cuadros y un total de 141 fotografías y dibujos. El color se reservó para la cubierta, brillante, convenientemente verde y algo oscura, como el Atlántico se nos ofrece; y como figura, la imagen del castro de Cabo Blanco, en Asturias.

La edición, acogida por la prestigiosa Oxford University Press, tiene como editores científicos a los reputados investigadores Tom Moore, de la Universidad de Durham, y Xosé-Lois Armada, del Incipit/Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Santiago de Compostela), que coordinaron eficazmente las contribuciones de 51 investigadores, tanto seniors como juniors, de distintas nacionalidades e instituciones (Inglaterra, Francia, Bélgica, España, Portugal, Irlanda, Estados Unidos, entre universidades, institutos de investigación, museos, arqueología de gestión, etc.).

En el breve pero explicativo prefacio firmado por los editores, se hace consciente al lector del cómo y del porqué de este libro. La idea surge de un congreso realizado en noviembre de 2007 en la Universidad de Durham, organizado por su Departamento de Arqueología y apoyado por la Academia Británica. Si bien el libro no corresponde a las actas del referido encuentro, ya que en él no figuran algunas de las contribuciones allí presentadas, al igual que incluye otras incorporaciones, no por ello deja de reflejar lo sucedido en esa cita, ya sea en la estructura y la organización, ya sea en la abrumadora mayoría de las presentaciones y discusiones habidas, las cuales tienen eco en muchos de los textos.

En ese congreso se trató de reflexionar sobre la disparidad en la investigación sobre el I milenio a.C. desarrollada en diversos países europeos, tanto en términos teóricos como metodológicos. En ese análisis, los editores constatan que Inglaterra permanece aislada, en relación con los demás países, en dos aspectos. Por un lado, porque en ella son populares temáticas como la de la etnicidad, la identidad o la agencia, menos frecuentes y muy distintas a las que predominan en Francia, la Península Ibérica y en otros países. Por otro lado, y si bien con un aislamiento relativo, tanto Inglaterra como la Península Ibérica han estado separadas de una investigación desarrollada